

עורכת: ד"ר אסתי ובמן
כרך 9, גיליון מס' 5, 5 במאי 2019

שבעים שנים ל"הודנה הראשונה": הזיכרון הנשכח של הסכמי רודוס*

מיכאל מילשטיין**

בשנתיים האחרונות מתנהל בעולם הערבי בכלל, ובמערכת הפלסטינית בפרט, דיון ציבורי ער על מאזן העימות ארוך השנים עם ישראל. הדיון התעורר על רקע מקבץ תאריכים "עגולים" של אירועים היסטוריים משמעותיים: חצי מאה למלחמת ששת הימים (1967); שלושים שנה לאינתפאדה הראשונה (1987); מאה שנה להכרזת בלפור (1917); שבעים שנים לתכנית החלוקה (1947) ולנכבה (1948); ורבע מאה להסכם אוסלו (1993). הדיון עודד חשבון נפש קולקטיבי והתנהל בעיקר במישורים התקשורתי והאינטלקטואלי, ובמידה מוגבלת יותר בזירות הפוליטית והציבורית.

שבעים שנה גם מלאו לחתימתם של הסכמי רודוס - חוזה שביתת הנשק ששמו קץ ל"מערכת 1948", אולם מקומם נפקד מן הדיון הציבורי. ההסכמים נחתמו בנפרד עם ארבע מדינות ערביות שהיו מעורבות במערכה - מצרים, ירדן, לבנון וסוריה, בין פברואר ליולי 1949, ללא נציגות של הפלסטינים וללא השתתפות עיראק, שלקחה חלק בלחימה אך סירבה לחתום על שביתת נשק. העיסוק המוגבל בהסכמי רודוס, כמעט על סף ההתעלמות, עומד בניגוד גמור למשקלם ההיסטורי, כאירוע שעיצב את יסודות המפה הגיאוגרפית של הסכסוך הישראלי-ערבי, וקבע קווי גבול שהתקיימו משך עשורים רבים ואשר חלקם השתמר עד היום.

הדיון המצומצם בהסכמי רודוס נובע במידה רבה מהדימוי השלילי שדבק בהם לאורך השנים בעולם הערבי בכלל ובקרב הפלסטינים בפרט. "ההודנה הראשונה" - הכינוי הרווח שלהם בשיח הערבי, הייתה מאז ימיה הראשונים שם נרדף לתבוסתנות, לבוגדנות ולהעדר חזון. הפלסטינים היו אלה שהובילו את התבססות הדימוי השלילי של ההסכמים בתודעה הערבית הרחבה. אלה תוארו כביטוי מובהק להעדפת האינטרסים העצמיים, האנוכיים של שליטי ערב "הריאקציוניים", שנתפסו כמי שפעלו בשיתוף פעולה מלא עם הציונות ועם האימפריאליזם המערבי. כל זאת, תוך נכונות להכיר בישראל ולקדם עימה נורמליזציה, ותוך זניחת מחויבותם לאחיהם הפלסטינים, עד כדי הסכמה בשתיקה להעלמה שיטתית של עצם קיומם.

גל המהפכות שפקד את העולם הערבי מאז ראשית שנות ה-50 חיזק את דימוים של הסכמי רודוס כ"חטא קדמון". ההסכמים הוצגו כקלון כלל-ערבי אשר לו אחראים המשטרים שהופלו על ידי הכוחות המהפכניים - במיוחד בית המלוכה במצרים ושליטיה הראשונים של סוריה - ואשר הביאו לאובדן הכבוד העצמי, לכניעה לתכתיבים זרים, ולנכונות להכיר בישראל (האשמה זאת

הופנתה בעיקר כלפי עבדאללה, מלך ירדן במהלך מלחמת 1948). בעיני המנהיגים המהפכניים, המהלך ההיסטורי "הנכון" היה צריך להיות המשך המאבק נגד ישראל עד להכרעתה, דבר שאמור היה גם למנוע את המשבר העמוק שאלי נקלעו הפלסטינים בעקבות המלחמה. עבדאללה אל-תל, מראשי הליגיון הירדני שהפך ברבות השנים לאויב הכתר ההאשמי, נתן ביטוי מוחשי לבוז ולסלידה שרווחו בעולם הערבי כלפי הסכמי רודוס בספר זיכרונותיו - **כארת'ת פלסטין** ("שואת פלסטין"), שבו תיאר את האירוע ההיסטורי כ"הסכם בזוי" וכ"בגידה גדולה".¹

ביקורת נוקבת על ההסכמים הוטחה גם על-ידי הערבים שנותרו בישראל, ובמיוחד תושבי "המשולש", מי שמצאו עצמם בעקבות שביתת הנשק, כמעט בן לילה, תחת שלטון ישראלי. אלה חשו השפלה מיוחדת מאחר שלא נכבשו במהלך המערכה על ידי כוחות צה"ל, אלא הועברו לשליטת ישראל מכוח תיקוני גבול שעליהם הוסכם עם ירדן. הד עז לתחושה הקשה שרווחה בקרב ערביי ישראל השתקף בשיח שהתנהל מעל דפי היומון הירדני **אל-נסר** במאי 1949, עם העברת "המשולש" לשליטת ישראל. בעמוד השער של העיתון ב-9 במאי התפרסם טור תחת הכותרת "אני ישראלי החל מה-8 במאי 1949", שעליו חתום "הישראלי", אחמד בן עלי (ייתכן שם בדוי), תושב אל-טירה. הכותב תיאר את עצמו כמי שנושא שם ערבי, צאצא לדורות של ערבים ובן התרבות הערבית, שנוכח "צו השעה" הפך לנתין ישראלי. הוא תהה מה יהיה שמו ושפתו, והאם יזכה עוד לראות את אחיו שמעבר לגבול. "נראה כי מאז ה-8 במאי 1949 אינני עוד חלק מכס, שכן הפכתי לישראלי. הסכם שביתת הנשק מפריד בבת אחת ביני לביניכם, הפכתי לישראלי ואינני עוד ערבי!". למחרת פרסם הפובליציסט אכרם אל-ח'אלדי מענה בטור שזכה לכותרת "אבל ערבי מה-8 במאי 1949, ובו טען כי "למרות הנתיונות הישראלית, גדרות התיל, המפות וההסכמים, לא תתפוגג זהותך יא אחמד. לדברי אל-ח'אלדי, "הגדרות וההסכמים הם בני חלוף", וישראל היא אכן המסגרת שבה אחמד מצוי בשל אילוצים, אך אנחנו הערבים הם בני עמך. אתה ערבי למרות נתינותך הישראלית...אנו נשארים בני עמך ובעלי זיקה הדוקה אליך למרות ההסכם והנתיונות הישראלית".²

בטור אחר שהתפרסם בגיליון ה-15 במאי 1949 של **אל-נסר** בחתימת "אבו מחמד", השתקפה הבושה העזה שליוותה את הסכמי רודוס בתודעה הערבית במילים: "אם אתה הפכת ישראלי מאז 8 במאי 1949 יא אחמד בן עלי...אזי אני נחבא בבושת פנים מפני שמש יום ה-15 במאי 1948!!³ ... חש בושה באומה שהפקירה אותך לידי הציונים. היכן ח'יבר, אל-ירמוך וחטיין, והיכן טארק וח'אלד וצלח אל-דין? היכן שמות גיבורי הערביות והאסלאם? התחלפו חטיין בדיר יאסין, וח'יבר בחיפה וטבריה...צו השעה מקודם מלונדון, מוושנינגטון ומתל-אביב ונרקח ברודוס. אני הוא אתה אחמד בן עלי, גם אני הפכתי ישראלי מאז 8 במאי 1949 וחיי מלווים בחרפה ובקלון של יום ה-15 במאי".⁴ עם השנים התחושות הקשות שליוו רבים מערביי ישראל התפוגגו בחלקן הגדול, אך לא נעלמו לחלוטין. כך, חצי מאה מאוחר יותר, העיתון הנצרתי **אל-דיאר** המחיש את היסוד הטראומתי בזיכרון הקולקטיבי של הסכמי רודוס, כאשר כינה אותם "התיק השחור ביותר בתולדות עמינו [הפלסטיני] והאומה שלנו [הערבית], אשר אותו אנו מחויבים ללמוד ואת זכרו להנחיל לדורות הבאים".⁵

גם הזיכרון הקולקטיבי הישראלי של הסכמי רודוס מתאפיין בשכחה ארוכת שנים, שמקורה באכזבה שחשו מייסדי המדינה מן המהלך שנתפס לזמן מה כתחילתה של הסדרה עם העולם הערבי. ביטוי לאופוריה קצרת הימים ניתן היה למצוא בהרהוריו של דוד בן-גוריון מאותה העת,

שתהה האם מתפתח חזון של שלום "עם השכנים ועם העולם,"⁶ וכן בניתוחיו של משה שרת, שר החוץ באותה העת, שתיאר את הסכם שביתת הנשק עם מצרים (פברואר 1949) - הראשון מבין הסכמי רודוס - כ"מיפנה מרחיק לכת בתולדות יחסי החוץ של ישראל ומאורע פותח תקופה בחיי המזרח-התיכון."⁷ ואולם, עד מהרה התחלפה תקוות השלום בעוינות הדדית עמוקה בשל שורה של אירועים, החל מפיגועי פדאיון שגררו פעולות תגמול ומרוץ חימוש מתעצם, וכלה ברבע מאה של מלחמות קשות.

שבעים שנה לאחר חתימתם, זכרם של הסכמי רודוס עמום בתודעה הקולקטיבית הישראלית כמו גם בערבית, אך תוצאותיהם המעשיות שרירות. מבין כלל הגבולות שנקבעו במסגרת ההסכמים, היחיד שנותר ללא שינוי כמעט היה זה שעליו הוסכם עם לבנון. ביתר המקרים התרחשו תמורות: הגבול המצרי נותר ברובו קבוע למעט בגזרת רצועת עזה שעברה לשליטת ישראל, והסכמי שביתת הנשק זכו להתפתח להסכם שלום; מול ירדן התחולל אומנם שינוי דרמטי בעקבות מלחמת ששת הימים - כיבוש הגדה המערבית על ידי ישראל, אולם גם במקרה הזה שביתת הנשק הפכה להסכם שלום; ובמקרה הסורי שונה קו הגבול עם כיבוש רמת הגולן בידי ישראל, אך נותר בעינו מצב המלחמה. בין לבין הפכו הפלסטינים, השחקן שנעדר מהדיונים ב-1949, לגורם בעל השפעה התובע עצמאות בהתאם לגבולות שביתת הנשק. כך, למרות שחלק מהגבולות לא קיים עוד, הם ממשיכים להיתפס על-ידי העולם הערבי, הזירה הבינלאומית וחלק מגורמי הכוח בישראל כנקודת ייחוס לכל הסדרה עתידית. הגם שהגבולות ששורטטו ב-1948 לא נתפסו כחלק מהסדר קבע או הסכם שלום בין ישראל למדינות ערב, הם הפכו במרוצת השנים, ובמיוחד לאחר 1967, לקווי התייחוס הלגיטימיים של ישראל, אשר עליהם אין עוררין במערכת הבינלאומית.

ההיזכרות בהסכמי רודוס ובגורלם ההיסטורי הפתלתל מעלה מספר הרהורים ותהיות הקשורים להווה, ובמיוחד למערכת היחסים הנוכחית בין ישראל לעולם הערבי ולפלסטינים, וכן למעמדם של האזרחים הערבים בישראל. האם לאחר שבעה עשורים של עימות, מתחיל בשנים האחרונות להיפתח בהדרגה צוהר להסדרה בין ישראל לבין העולם הערבי, ובמיוחד מדינות המפרץ. בעקבות זאת מתחדדת באחרונה השאלה האם ייתכן שמהלך כזה יקודם ללא הסכם בין ישראל לפלסטינים. לאחר 1948 התסיסה המתמדת בקרב הפלסטינים והמאמץ המתמשך שלהם להכרה ולמימוש יעדיהם הלאומיים גרמו להעדר יציבות אזורית, לחיכוכים ולהסלמה בין ישראל לבין העולם הערבי. שבעים שנים לאחר מכן, הפלסטינים מתקשים אומנם לסכל התקרבות הדרגתית בין ישראל לבין העולם הערבי, אך אי פתרונה של בעייתם ממשיך למנוע הסדרה אזורית רחבה בין הצדדים. יתרה מזאת, נראה כי ניתן להעמיק את הקשרים בין מדינות ערב בתחומים שונים, אולם כנראה שלא להגיע לנורמליזציה מלאה כל עוד לא יכונן הסדר בין ישראל לפלסטינים.

גם אצל הערבים בישראל מתחוללת תמורה. התחושות הטעונות כלפי המדינה שהתפתחו בקרבם לאחר 1948 נשתמרו אמנם, אך לצידן גם נוצרה מגמת השתלבות, אשר נראה שהולכת ומתחזקת בשנים האחרונות. שבעה עשורים לאחר סיום מערכת 1948, נדרשת המדינה להגדרה מחודשת של יחסה כלפי אזרחיה הערבים, אך מתחייב גם דיון מעמיק אצלם ביחס לזיקתם למדינה. עליהם לבחור בין שני נתיבים אסטרטגיים: המשך הפגנת ניכור עמוק כלפי המדינה, תוך התעקשות על שינוי ציונה - גישה המקשה על השתלבות מלאה בה; או מנגד, נכונות לחיות כאזרחים שווי זכויות במדינה דמוקרטית בעלת רוב יהודי. הסכמי רודוס אינם בגדר צו גורל שכלא את שני

העמים במציאות בלתי אפשרית, אלא נסיבות היסטוריות מורכבות שעל שני העמים להשכיל ליצור במסגרתן דו-קיום המבוסס על שוויון אזרחי ועל כבוד הדדי.

* תודותי לפרופ' אשר ססר ולפרופ' עמנואל סיוון על התובנות החשובות שהעלו ואשר תרמו לחידוד הטיעונים במאמר.

** ראש הפורום ללימודים פלסטינים במרכז משה דיין ללימודי המזרח-התיכון ואפריקה באוניברסיטת תל-אביב.

¹ עבדאללה אל-תל, **זיכרונות עבדאללה אל-תל** (תל-אביב: מערכות, 1964), עמ' 369, 383.

² **אל-נסר** (רבת עמון), 9-10 במאי 1949.

³ יום סיום המנדט הבריטי על ארץ-ישראל ותחילת הפלישה של צבאות ערב, המוכר כ"יום הנכבה".

⁴ **אל-נסר** (רבת עמון), 15 במאי 1949.

⁵ **אל-דיאר** (נצרת), 15 במאי 1998.

⁶ שמואל כהן-שני, **בנעליים מאובקות ובעניבה: המהלכים הצבאיים והמדיניים לסיומה של מלחמת העצמאות** (תל-אביב: מערכות, 2002), עמ' 32.

⁷ רנה ויעקב שרת (עורכים), **דבר דבור: דברים שבעל-פה בזירות פנים וחוץ** (תל-אביב: העמותה למורשת משה שרת, 2016), עמ' 236.